

Петренко Наталія Олегівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова,
адвокат, медіатор
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9641-718X>

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСІБІВ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ

У статті досліджено теоретико-правові підходи до визначення альтернативних способів вирішення спорів та обґрунтовано необхідність перегляду усталених підходів до розуміння їх змісту. Проаналізовано сучасні наукові позиції щодо визначення альтернативних способів вирішення спорів, зокрема в частині їх ототожнення із сукупністю норм, системою процедур або формами захисту прав. Встановлено, що у науковій літературі відсутній єдиний підхід до визначення відповідної категорії, а більшість визначень містять спільні недоліки, зокрема звуження їх змісту до позасудових або юрисдикційних процедур, акцент на обов'язковій участі третьої сторони, а також ігнорування можливості гібридного застосування процедур та їх взаємодії із судовою системою. Особливу увагу приділено розмежуванню понять «вирішення спорів» та «урегулювання спорів», що дає змогу обґрунтувати ширший характер останнього як категорії, яка охоплює не лише досягнення юридично визначеного результату, але й трансформацію конфлікту, узгодження інтересів сторін та відновлення їх взаємовідносин. Доведено, що у процесі урегулювання конфлікту може змінюватися його зміст і значущість для сторін, що у окремих випадках усуває необхідність формалізованого вирішення спору. З урахуванням історичних передумов формування ADR як реакції на кризу судової системи та сучасних тенденцій його розвитку обґрунтовано доцільність використання терміна «альтернативні способи урегулювання спорів», який більш повно відображає сутність відповідних процедур. У статті запропоновано авторське визначення альтернативних способів урегулювання спорів як сукупності диспозитивних процедур і механізмів, спрямованих на врегулювання конфліктів, досягнення взаємоприйняттого результату або формального вирішення спору.

Ключові слова: альтернативні способи вирішення спорів, альтернативні способи урегулювання спорів, урегулювання конфліктів, вирішення спорів.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку правової науки альтернативні способи вирішення спорів набувають все більшого значення, однак у науковій літературі відсутній єдиний підхід до визначення їх сутності та змісту. Наявні дефініції є фрагментарними, зводяться до окремих аспектів (нормативного, процедурного чи інституційного), звужуються до позасудових або юрисдикційних механізмів та не враховують їх процесуальної гнучкості, можливості гібридного застосування і взаємодії із судовою системою. Особливої уваги потребує проблема співвідношення понять «вирішення» та «урегулювання» спорів, що зумовлює необхідність уточнення змісту відповідної категорії та формування узгодженого наукового підходу до її визначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання альтернативних способів вирішення спорів є предметом активного наукового дослідження як у вітчизняній, так і в зарубіжній правовій доктрині. Зокрема, окремі аспекти визначення та правової природи альтернативних способів вирішення спорів досліджувалися у працях О. М. Спектор, Я. П. Любченко, Т. Подковенко, А. В. Прилуцької, Є. Єременко, Л. І. Галупової та інших науковців. У зарубіжній літературі вагомий внесок у розвиток теорії альтернативного вирішення спорів здійснили F. E. A. Sander, T. J. Stipanowich, N. Alexander та інші дослідники.

Водночас, попри значну кількість наукових праць, у сучасній доктрині відсутній єдиний підхід до визначення сутності альтернативних способів вирішення спорів, що зумовлює необхідність подальшого теоретичного осмислення зазначеної категорії.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження підходів до визначення альтернативних способів вирішення спорів та формулювання авторського визначення з урахуванням сучасних тенденцій розвитку відповідного інституту.

Виклад основного матеріалу. Термін Alternative Dispute Resolution (ADR) дослівно перекладається з англійської мови як «альтернативне вирішення спорів». Водночас у національній правовій доктрині більш усталеним є використання поняття «альтернативні способи вирішення спорів», що дає змогу акцентувати на множинності процедур та різноманітності механізмів, які охоплюються цим явищем.

Х. Марич та І. Дерюгін, досліджуючи питання врегулювання господарських спорів, зазначає, що досудовим урегулюванням господарських спорів є процедура, про яку існує попередня домовленість між сторонами або у випадках, коли такі заходи є обов'язковими, згідно із законом, і яка передує зверненню до суду з вимогою про вирішення спору по суті. Позасудове врегулювання спорів – це процедура, що може бути здійснена до звернення до суду, або під час судового провадження, або під час виконання рішення суду (наприклад, медіація) [1, с. 161].

Наведене зумовлює необхідність більш чіткого розмежування суміжних категорій, зокрема «вирішення спорів» та «урегулювання спорів», які, хоч і взаємопов'язані, проте не є тотожними за своїм змістом. Саме їх співвідношення дає змогу глибше зрозуміти природу альтернативних способів вирішення спорів та визначити їх місце в системі правових механізмів урегулювання конфліктів.

У межах дослідження альтернативних способів вирішення спорів важливим є розмежування суміжних категорій, зокрема «вирішення» та «урегулювання» спорів, що часто використовуються як синонімічні, однак мають різний змістовний обсяг.

Термін «вирішення спорів» традиційно використовується у правовій доктрині для позначення процесу остаточного визначення прав та обов'язків сторін

у межах конкретного правового спору. Як правило, він пов'язаний із наявністю формалізованого предмета спору, правової вимоги та процедур, що передбачають ухвалення рішення, яке може мати обов'язковий характер. У цьому розумінні «вирішення спору» орієнтоване на досягнення визначеності та юридичної завершеності конфліктної ситуації.

Натомість поняття «урегулювання спорів» має ширший міждисциплінарний характер і виходить за межі суто правового підходу. Воно охоплює не лише правові, але й соціальні, психологічні та комунікативні аспекти взаємодії сторін, спрямовані на усунення причин конфлікту, відновлення взаєморозуміння та збереження або трансформацію відносин між учасниками. У цьому контексті акцент робиться не лише на результаті, а й на процесі взаємодії сторін, їхніх інтересах, потребах та емоціях.

Відмінність між зазначеними поняттями проявляється також у підходах до досягнення результату. Якщо «вирішення спору» передбачає встановлення правової позиції та, як правило, завершується ухваленням рішення третьою стороною або досягненням юридично визначеної домовленості, то «урегулювання спору» орієнтоване на досягнення взаємоприйнятної результату через діалог, співпрацю та пошук балансу інтересів сторін.

Водночас у сучасній правовій доктрині простежується тенденція до зближення цих підходів, що зумовлено розвитком альтернативних способів вирішення спорів, які поєднують елементи як правового вирішення спору, так і ширшого урегулювання конфлікту.

Однак необхідно зауважити, що урегулювання спору є ширшою категорією, порівняно з його вирішенням, і охоплює як досягнення взаємоприйнятної згоди між сторонами, так і можливість формалізованого визначення їх прав та обов'язків, постає питання доцільності перегляду усталеного терміна «альтернативні способи вирішення спорів». З огляду на це більш точним з погляду відображення сутності відповідних процедур видається використання категорії «альтернативні способи урегулювання спорів». Такий підхід дає змогу врахувати як процедури, спрямовані на досягнення консенсусу (медіація, переговори), так і ті, що передбачають ухвалення рішення третьою стороною (арбітраж), як складники єдиного процесу впливу на конфлікт.

Важливо також враховувати, що в процесі урегулювання конфлікту може змінюватися його зміст і цінність для сторін. Зокрема, під час комунікації сторін, з'ясування їхніх інтересів та потреб, а також трансформації взаємовідносин, первинний спір може втратити свою актуальність або змінити характер. У таких випадках відпадає необхідність у його формалізованому вирішенні, оскільки конфлікт фактично вичерпується на стадії його врегулювання. Це свідчить про те, що категорія «урегулювання спорів» більш повно відображає динамічний та

процесуальний характер відповідних процедур, а також їх орієнтацію не лише на результат, а й на зміну взаємодії сторін.

Термін «альтернативні способи вирішення спорів» має виразне історичне підґрунтя, оскільки сформувався та набув поширення в умовах кризи судової системи, пов'язаної з її перевантаженістю, тривалістю розгляду справ та високою вартістю судового захисту. Первинно альтернативні процедури розглядалися як засіб зменшення навантаження на суди та забезпечення більш оперативного і доступного вирішення спорів. Водночас подальший розвиток цього інституту зумовив істотну трансформацію його змісту та функціонального призначення. На сучасному етапі альтернативні способи вирішення спорів не обмежуються досягненням кінцевого результату у вигляді формалізованого вирішення спору чи оптимізацією судового навантаження. Натомість вони дедалі більше орієнтовані на формування культури врегулювання конфліктів у суспільстві, що передбачає розвиток навичок діалогу, взаємоповаги та відповідального ставлення до вирішення спірних ситуацій.

У цьому контексті йдеться про ширше розуміння досліджуваного інституту, який охоплює не лише юридичний, але й соціальний, психологічний та комунікативний складники. Альтернативні процедури сприяють не лише досягненню домовленостей між сторонами, але й впливають на трансформацію відносин, знижують рівень ескалації конфлікту, відновлюють довіру та запобігають виникненню нових спорів у майбутньому. До того ж вони забезпечують більшу гнучкість у виборі процедур, врахування індивідуальних інтересів сторін, можливість застосування гібридних форм та взаємодії із судовою системою.

Отже, сучасне розуміння альтернативних способів вирішення спорів виходить за межі їх первісного призначення як альтернативи суду та відображає їх роль як комплексного механізму врегулювання конфліктів, спрямованого на досягнення сталого та взаємоприйняттого результату. Це свідчить про еволюцію відповідного інституту від інструменту розвантаження судової системи до елементу сучасної правової культури та ефективного управління конфліктами.

Зі врахуванням наведеного у подальшому дослідженні доцільно використовувати категорію «альтернативні способи урегулювання спорів» як таку, що більш повно відображає сутність відповідних процедур. До того ж термін «урегулювання спорів» дає змогу враховувати не лише правовий складник конфлікту, але й соціальні, психологічні та комунікативні аспекти, що зумовлює доцільність використання саме цього терміна для позначення відповідного явища.

У зв'язку з наведеним постає необхідність дослідження змісту зазначеного терміна та формування його наукового визначення.

Зокрема, сам термін «альтернативне вирішення спорів» історично формувався як протиставлення судовому розгляду, що розглядався як основний меха-

нізм вирішення конфліктів. Як зазначає дослідник альтернативного вирішення спорів, професор права Університету Кентуккі США Th. J. Stipanowich, термін ADR є зручним узагальненням для позначення спектра підходів, у межах яких треті сторони у різний спосіб залучаються до процесу вирішення конфліктів. Він охоплює як обов'язкові юрисдикційні процедури, зокрема арбітраж за згодою сторін, так і судово-орієнтований арбітраж (у якому рішення арбітрів зазвичай не є обов'язковим), а також інші процеси, у межах яких сторони отримують оцінку третьої сторони (зокрема попередню нейтральну оцінку – *early neutral evaluation*, міні-суд – *minitrial*), і досягають врегулювання шляхом медіаційних переговорів [2, с. 305].

Дослідниця О. М. Спектор у дисертаційному дослідженні, присвяченому альтернативним способам вирішення цивільних спорів, визначає альтернативні способи вирішення спорів як сукупність норм (правового та нормативного характеру), що регулюють відносини, які виникають у зв'язку з вирішенням спорів і розв'язанням конфліктів у приватноправовій сфері, на основі узгодження позицій та інтересів сторін [3, с. 15]. Із наведеним визначенням не можна повною мірою погодитися. Визначення альтернативних способів вирішення спорів як «сукупності норм» не відображає їх сутнісної характеристики, оскільки ADR насамперед є системою процедур і практик врегулювання спорів, а не лише сукупністю норм права, що їх регулює. Норми права виступають лише правовою основою функціонування відповідних процедур, проте не можуть ототожнюватися із самими способами вирішення спорів.

До того ж запропоноване визначення звужує зміст альтернативних способів вирішення спорів до процесу узгодження позицій та інтересів сторін, що є характерним лише для окремих процедур, зокрема медіації або переговорів. Водночас способи, як-от арбітраж, передбачають ухвалення обов'язкового рішення третьою стороною і не ґрунтуються виключно на досягненні консенсусу між сторонами.

Я. П. Любченко визначає альтернативні способи вирішення спорів як систему, яка надає сторонам широкий спектр вибору альтернативних судовому процесу способів вирішення спору: від необов'язкових (переговорів) до обов'язкових для сторін, що дає змогу самостійно визначити правила ведення процесу, застосовуване право, мову, місце розгляду, а також третю сторону, кваліфіковану в конкретній галузі [4, с. 71].

Наведене визначення відображає важливу ознаку альтернативних способів вирішення спорів – їх системний характер, а також акцентує на свободі вибору сторін та їхній автономії у визначенні процедурних моментів. До того ж цінним є підкреслення варіативності таких способів – від необов'язкових до тих, що передбачають обов'язковий характер результату, що дає змогу охопити широкий спектр відповідних механізмів.

Проте запропоноване визначення не позбавлене певних дискусійних аспектів. Зокрема, воно зосереджується переважно на процедурній стороні альтернативних способів вирішення спорів та свободі вибору сторін, водночас недостатньо відображаючи їх функціональне призначення, зокрема спрямованість на врегулювання конфлікту, можливість трансформації відносин між сторонами та досягнення взаємоприйняттого результату. Акцент на альтернативності судовому процесу дещо звужує зміст досліджуваного явища, оскільки на практиці такі процедури можуть застосовуватися і у взаємодії з судовою системою.

Т. Подковенко, досліджуючи альтернативні способи вирішення спорів, зазначає, що альтернативні форми треба розглядати не як окремі механізми, а як сукупність елементів, що становлять альтернативну систему вирішення правових спорів і конфліктів загалом [5, с. 40].

Водночас такий підхід викликає певні зауваження. Зокрема, розгляд альтернативних способів виключно як сукупності елементів, що утворюють єдину конструкцію, фактично нівелює їх самостійний характер як окремих процедур. Кожен із таких способів (медіація, арбітраж, переговори тощо) має власну правову природу, порядок застосування та функціональне призначення, що не дає змоги розглядати їх лише як складники без урахування їх автономності.

До того ж запропонований підхід не враховує сучасних тенденцій розвитку відповідного інституту, зокрема того, що альтернативні процедури можуть застосовуватися як автономно, так і у поєднанні одна з одною, утворюючи гібридні форми (наприклад, медіація-арбітраж, рання нейтральна оцінка з подальшою медіацією тощо). Це свідчить про їх функціональну гнучкість та варіативність, а не жорстку структурну єдність.

Комісія з правової реформи (Law Reform Commission) Ірландії визначила альтернативні способи вирішення спорів як широкий спектр структурованих процесів, включаючи медіацію та примирення, які реалізуються поза судовим процесом, хоча вони можуть бути пов'язані чи інтегровані з ним, і які передбачають допомогу нейтральної третьої сторони, яка надає сторонам повноваження вирішувати їх власний спір [6]. Наведене визначення відображає комплексний характер альтернативних способів вирішення спорів та коректно акцентує на активній ролі сторін у процесі врегулювання спору, що відповідає сучасним підходам до розуміння відповідних процедур. Водночас певним недоліком такого визначення є його зосередженість переважно на процедурах, які передбачають участь нейтральної третьої сторони, що не повною мірою охоплює всі альтернативні способи, зокрема переговори, які можуть здійснюватися без залучення такої особи.

А. В. Прилуцька у дисертаційному дослідженні, присвяченому системі альтернативних способів вирішення господарських спорів, надає таке визначення:

«Альтернативні способи вирішення господарських спорів представляють собою сукупність процедур, які застосовуються сторонами господарського спору на підставі взаємної згоди, добровільності і диспозитивності формалізованого та/або неформалізованого характеру з метою його вирішення; та в широкому сенсі розуміються як сукупність державних та/або недержавних юрисдикційних способів вирішення юридичних конфліктів між суб'єктами господарювання, а у вузькому як механізм врегулювання господарського спору конкретним альтернативним способом (медіацією, арбітражем, переговорами), при цьому складовими змісту зазначеної системи є суб'єкти – сторони спору та посередник; об'єктом – господарський спір; правова підстава – норми чинного законодавства, загального та/або спеціального характеру тощо)» [7, с. 193].

Зазначений підхід загалом відповідає тенденції розгляду альтернативних способів вирішення спорів через призму їх системної організації та інституційного забезпечення. Проте варто звернути увагу на визначення змісту відповідних способів через класичні елементи правовідносин (суб'єкти, об'єкт, правова підстава), що більше відповідає нормативному підходу, тоді як альтернативні процедури мають насамперед процесуальну та функціональну природу.

Є. Єременко альтернативні способи вирішення спорів визначає як сукупність процедур (способів, форм тощо), до яких сторони можуть вдатися з метою вирішення спору або врегулювання правового конфлікту. Подібне розуміння АВС дає змогу розглядати їх як форми захисту цивільних прав, що розширює вже сформовану в теорії цивільного права класифікацію форм захисту [8, с. 127]. Такий підхід заслуговує на увагу, оскільки він доцільно поєднує категорії «вирішення спору» та «врегулювання конфлікту», що допомагає більш повно відобразити багатовимірний характер альтернативних процедур.

Однак ототожнення альтернативних способів вирішення спорів із формами захисту прав не є цілком коректним з огляду на різну правову природу цих категорій. Насамперед форми захисту прав традиційно пов'язані з відновленням або визнанням порушеного права та передбачають застосування юридичних засобів впливу, часто з елементом державного примусу. Натомість альтернативні способи вирішення спорів не завжди спрямовані на захист порушеного права у вузькому юридичному розумінні, а можуть бути орієнтовані на врегулювання конфлікту, узгодження інтересів сторін, збереження або трансформацію їхніх відносин.

До того ж альтернативні процедури характеризуються добровільністю, диспозитивністю та гнучкістю, що відрізняє їх від класичних форм захисту прав, які, як правило, мають більш формалізований характер. У межах альтернативних способів сторони можуть досягти результату, який не обов'язково пов'язаний із встановленням факту порушення права або застосуванням правових санкцій.

Водночас альтернативні способи вирішення спорів можуть виступати одним із засобів реалізації права на захист, проте не зводяться до форм захисту як

таких. Отже, їх доцільно розглядати як самостійну категорію, що функціонує поряд із традиційними формами захисту прав, але має іншу функціональну спрямованість та зміст.

Висновки. Узагальнення наведених наукових підходів до визначення альтернативних способів вирішення спорів свідчить про відсутність єдиного, узгодженого розуміння їх сутності. Проаналізовані визначення відображають різні аспекти досліджуваного явища, зокрема процедурний, інституційний та нормативний, водночас містять спільні дискусійні положення. Зокрема, простежується тенденція до звуження змісту альтернативних способів вирішення спорів шляхом їх ототожнення виключно з позасудовими або юрисдикційними процедурами, акцентування на обов'язковій участі нейтральної третьої сторони. До того ж у низці визначень не враховується можливість автономного та комбінованого (гібридного) застосування відповідних процедур, а також їх взаємодія із судовою системою. Водночас недостатньо уваги приділяється їх спрямованості не лише на вирішення спору, але й на урегулювання конфлікту та трансформацію відносин між сторонами.

З урахуванням наведеного доцільним є таке визначення: «Альтернативні способи урегулювання спорів – це сукупність диспозитивних процедур і механізмів врегулювання конфліктів, що здійснюються на підставі добровільного волевиявлення сторін як автономно, так і у поєднанні між собою або у взаємодії із судовою системою, з використанням або без використання нейтральної третьої сторони, та спрямовані на досягнення взаємоприйняттого результату, трансформацію відносин між сторонами або, за необхідності, формалізоване вирішення спору».

Список використаних джерел

1. Марич Х., Дерюгін І. Досудове та позасудове врегулювання спорів у господарському процесі України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2022. Т. 9, № 4(36). С. 157–163. DOI: <http://doi.org/10.23939/law2022.36.157>
2. Stipanowich Th. J. The Multi-Door Contract and Other Possibilities. *Ohio State Journal on Dispute Resolution*. 1998. № 2. Р. 303–404.
3. Спектор О. М. Альтернативні способи вирішення цивільно-правових спорів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03; МОНМС України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2012. 18 с.
4. Любченко Я. П. Сутність альтернативних способів вирішення правових спорів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. Вип. 79. С. 66–72.
5. Подковенко Т. Альтернативні способи вирішення спорів: розвиток концепції. *Актуальні проблеми правознавства*. № 1. 2018. С. 36–41. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/248>
6. Law Reform Commission. Alternative Dispute Resolution: Mediation and Conciliation: report of Law Reform Commission of Ireland (LRC 98-2010). 2010. 231 p. URL: https://www.law-reform.ie/_fileupload/reports/r98adr.pdf

7. Прилуцька А. В. Система альтернативних способів вирішення господарських спорів: дис. ... д-ра філософії: 081. Одеса, 2023. 240 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2a386062-4158-468c-9461-b0585a48673e/content>
8. Галупова Л. І. Альтернативні способи врегулювання конфліктів у сфері права інтелектуальної власності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса. 23 с.

Nataliia Petrenko. On the Definition of Alternative Dispute Resolution

The article examines theoretical and legal approaches to defining alternative dispute resolution and substantiates the need to revise established understandings of its content. Contemporary scholarly positions on the definition of alternative dispute resolution are analyzed, particularly regarding its identification as a set of legal norms, a system of procedures, or a form of protection of rights. It is established that there is no unified approach in the legal doctrine, while most definitions share common shortcomings, including narrowing the concept to exclusively out-of-court or jurisdictional procedures, emphasizing the mandatory involvement of a third party, and disregarding the possibility of hybrid application of procedures and their interaction with the judicial system. Special attention is paid to distinguishing between the concepts of “dispute resolution” and “dispute settlement”, which makes it possible to justify the broader nature of the latter. Dispute settlement is shown to encompass not only the achievement of a legally defined outcome but also the transformation of the conflict, alignment of the parties’ interests, and restoration of their relationships. It is argued that during the settlement process, the content and significance of a conflict for the parties may change, which in some cases eliminates the need for formal adjudication. Taking into account the historical origins of ADR as a response to the crisis of the judicial system, as well as current trends in its development, the article substantiates the appropriateness of using the term “alternative dispute settlement” as one that more accurately reflects the essence of the relevant procedures. The author proposes a definition of alternative dispute settlement as a set of dispositive procedures and mechanisms aimed at resolving conflicts, achieving a mutually acceptable outcome, or, where necessary, providing for formal dispute resolution.

Keywords: *alternative dispute resolution, alternative dispute settlement, conflict settlement, dispute resolution.*

*Дата першого надходження статті до видання: 20.04.2026 р.
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026 р.*